

עוֹד לְאֵל אֲבֵדָה

לא ידעתי באותו יום כי אורי שלח — ממש כמו בנימין תמוז וכמוני — לא היה ילידהארץ, ועל כן לא יכול היה, בעצם, להיות „עברי“.

לדבריו, יהיה דין הגירתם של יהודים לארץ כדין הגירתם של יפאנים או איטלקים אלינו. יהיה בהם צורך — נביא אותם. ולא — לא.

על נקודה זו פרץ הוויכוח. בחוצפה של צעיר אמרתי לו, בערך: „היכן התגינו? לפי תורתך, שאיני מקבל אותה, כל מי שנולד כאן הוא עברי. אם כן, מה איכפת לך להביא מיליון יהודים? הם יבואו, יילדו ילדים, ואלה יהיו עברים. אתה יכול להתייחס אליהם כאל בתי-חרושת לעברים.“

הוכרתי לו את הפרולטרטים של רומא העתיקה. אלה, כפי שמעיד כינויים („פרולס“ — צאצאים, בלאטינית) משרתים את המדינה לא ברכושם ובכשרונותיהם, אלא בדבר היחיד שיש להם — כושרם להוליד צאצאים. דווקא לפי תורתך, אמרתי, עלינו להביא לארץ את המיספר המירבי של עולים יהודיים.

בעיני אורי שלח היו אלה דברי-כפירה נתעבים. בו במקום שם קץ לויכוח ולשיחה. מאז, עד פטירתו השבוע, לא החליף עימי מילה. כשהייתי נתקל בו ברחוב דיזנגוף, הייתי מקדם את פניו בשלום, והוא היה מתעלם ממני. איך מדדים את פעלו של אדם כמו אוריאל הלפרין-שלח — הוא יונתן רטוש?

אם אמות-המידה המקובלות כיום במדינה הן — הצלחה, מישרה, כסף, תואר — הרי נכשל כליל. כאשר כתבתי עליו פעם כי מעולם לא מנו תלמידיו יותר מתריסר צעירים, הגיב בזעם (בכתב) כי באסיפה מסויי

מת נכחו 42 צעירים. היו גילגולים שונים לתנועה ה„כנענית“ (השם הורבק לה כשמגנאי עלידי אבר-הם שלונסקי, אחרי שהתגלה כי כמה מחסידיו הקבר זה ערכו בפלמ"ח פולחן של ריקוד סביב עשתורת עירומה, שהיתה, אם אינו טועה, גושה אשכול, כמו של ראש הממשלה לעתיד). אך בכל גילגוליה — הן וועד לגיבוש הנוער העברי, קבוצת „א.ר.פ.“ מרכז ה-עברים הצעירים (ועוד) לא היו בה אלא כתריסר אחד או שניים של חסידים, ש-התחלפו מפעם לפעם. בנייר

הם היו אהרון אמיר, עמוס קינן, בועז עברון.

אך האם זהו באמת המודד הנכון לגבי הוגה-דיעות? הייתי מציע קריטריון אחר: הוגה-דיעות אמיתי הוא זה שמשפיע גם על מחשבות מתנגדיו, המשנה את כל הנוף הרעיוני של דורו, עד כי לא יתואר עוד בילדעיו. כזה היה, למשל, קארל מארכס. לא רק מארכסיסטים ואנטי-מארכסיסטים הושפעו על-ידי, אלא כל אדם חושב. מאז ימי מארכס ועד ימינו, נושא בקירבו משהו ממחשבות מארכס. וכזה היה, כמוכן, זיגמונד פרויד. קארל פון קלאוזוויץ. (שלא לדבר על משה רבנו, ישוע מנצרת ומוחמד. או תיאודור הרצל, ואולי אוסולד שפנגלר.)

רטוש היה איש כזה. אין כיום אדם חושב בארץ, שלא הושפע במישרין או בעקיפין על-ידי מחשבתו. גם מי שפסל אותה מכל וכל.

שלא כמו אחרים, אני מודה בזה מלא בהשפעה זו. מעולם לא הייתי כנעני — בניגוד לאגדות שנפוצו בי פעם, וגם בשבוע האחרון. גיבשתי את מחשבותי בשנים הקודמות, כאלטרנטיבה לכתיבתו. ועל כן גינה פעם אותי ואת חברי (בכתב) כ„סתגלנות, זדמנים, קצרי-רוח, דורשי פיתרונות, כלים וההדד הקצרה“ שחרי מחיאות-כפיים ובעלי-כונות-טובות למיניהם...“

רטוש שלל את כיום העם היהודי, ורצה לנתק את האומה העברית מיהודי העולם. הוא הכחיש את קיומה של האומה העברית או של אומות ערביות (וביכללן הפלסטינית). הוא חלק על אימפריה עברית גדולה ב„ארץ-הפרת“, היא „ארץ עבר“.

לעומתו האמנתי (והריני מאמין כיום) שהאומה העברית רמת החדשה בארץ היא חלק מן העם היהודי; שאכן קיימות אומות ערביות, הן בעולות-בריתנו הטבעיות, שתקום ביננו ברית-עמים על בסיס של שותפות בין שוים. לשם כך יצאתי את המושג „המרחב השמי“.

רטוש שלל את הציונות מכל וכל. אני הערצתי את הציונות תמיד כתנועת-שיחור עתירת השיגים מופלאים, לצד שגיאות חמורות, ולא היה לי כל קושי בשילוב רעיונותי ברצף הרעיוני הציוני הרבוגני.

אולם אמר גם זאת: לעולם לא הייתי מגיע לרעיון נות אלה, בניסוח זה, שהתגבשו בקבוצת ארץ-ישראל הצעירה (היא קבוצת חב"ד-העולם, שיסדתי ב-1946, לולא חולל רטוש את ההתפכה המחשבתית שלו כמה שנים לפני כן. מדוד בן-גוריון ועד נתן ילין-מור, לא היה בארץ איש רציני שלא הושפע ממנו.

במדינת ישראל של 1981, נבחרו ההתנועות האינטלקטיות, בשלוש עסקציקים בעלי מישקל-פיננסי, היה איש כמו רטוש חריג מבוסל. מותו, לפני שבוע, לא עורר שום התרגשות. בקושי זכרו את תרומתו כמשורר.

אילו היה בא לך ואלסה לישראל — האם היה עובר את אחוה-החסימה?

פגישה בקפה גרונסקי

בראשית שנות ה-40, אחי פרישתי מאצ"ל, התיידדתי עם צעיר בשם בנימין תמוז. שהיה סופר ופסל. יחד עם אמו, רוסיה נהדרת מן הסרטים, גר ברחוב נחלת-בנימין, בדירה שהיתה מלאה בפסלים ובחלקי-פסלים. עד כמה שזכור לי היו אלה ברובם פסלים של נערות ערומות, בעלות אגני-רכיים רחב וראש קטן. תמוז, שיש לו ראש גדול, האמין כי ראש קטן הוא סמל היופי.

אותן נערות רחבות-אגן באו לחקות את עשתורת הקדמונית. כי תמוז, כפי שהעיד עליו שמה, היה שבו במיתוס של הכנענים הקדומים — העיברים שלפני תקופת-התנ"ך.

באחד הימים שאל אתי תמוז: „האם אתה מוכן להיפגש עם אורי שלח?“

קפצתי על המציאה. היתה לי סיבה. באוקטובר 1941, כשאך מלאו לי 18, כתבתי בכתב-העת האינטלקטואלי החברה של ה„דור“ יעקוב ויינגוט מאמר על חוברת בשפה הצרפתית, שהופיעה בפאריס ערב הכיבוש הנאצי. היא נשאת את השם „שם — ביטאון לפעולה עברית“, והיא הטיפה לרעיון שעל האומה העברית להינתק מן היהדות, בעיני העורך, עדי גורביץ, קרוב-רחוק של זאב ז'בוטינסקי. היתה היהדות מעין מחלת-רוח קיבוצית, שהביאה להתפוררות העברים בעולם ולהפיכת האומה לעדה.

אחרי פירסום המאמר התקבל במערכת מיכתב זועם וארוך של אוריאל שלח, ובו התקפה חריפה על התיות שבמאמרי. בסופו הוסיף הכותב הערה אישית עוקצנית. רציני להכיר את האיש.

הפגישה נערכה בקפה גרונסקי, ברחוב יבנה בתל-אביב. זה היה אז קפה מקובל על אנשי-עסקים. אני זוכר שבשעת הפגישה היה שומם. התפלחתי מעבודתי (נדמה לי שאז הייתי עדיין פקיד במשרד של עורך-דין) ובאתי לפני הפגישה נתן לי תמוז חוברת מוכפלת סודית — זכיר שהגיש אורי שלח ב-1939 לאברהם („יאיר“) שטרן, או חבר מיפקדת אצ"ל, ובו תוכנית להקמת מילגנה מחתלתית, בעלת זרוע צבאית, לשם שיחזור היישוב מההנהגה הציונית ושיחזור הארץ מן הכובש הזר (לפי סדר זה). בתזכיר הוצע שהמילגנה תשחרר את היישוב מן היהדות, תפסול את הציונות, תנהיג במקום הדגל הציוני, הכחול-לבן, את דגל מלכות-ישראל, צביעית תכלית-ארגון, וכזו, הכל היה כתוב בסגנון עיברי נהדר, נוקב ונחרץ, ועשה עלי רושם רב.

אורי שלח נראה כבר אז קשיש מגילו. הוא היה קרח, מכוער, שונה מכל אדם. הפגישה היתה אומללה. הייתי כבן 18 (איני זוכר את התאריך המדויק) ונראתי תי כבן 15. הוא נראה כמי שיכול היה בנקל להיות אבני. הוא דיבר אלי כרבי אל דגל מלכות-ישראל, לפני את מישנתו.

עיקרה היה, כפי שנוסחה לאחר מכן בחוברת משא הפתיחה של שלח: „אין עברי כי אם עברי, בן ארץ עבר, ארץ העברים — להוציא את כל זולתו.“

וכל שאיננו בן הארץ הזאת, ארץ העברים, אינו יכול להיות עברי, ואיננו עברי, ולא היה עברי מעודו.

וכל הבא מן הפזורה היהודית, לארצותיה ולדורותיה, מתחילתה ועד סוף כל הימים, הוא יהודי, ולא עברי, ואיננו יכול להיות כי אם יהודי בלבד — טוב או רע. גא או שפל, אבל יהודי.

והיהודי העברי לא יוכלו להיות זהים עד עולם. מי שהוא עברי אינו יכול להיות יהודי, ומי שהוא יהודי אינו יכול להיות עברי.“ (הדגשות במקור). לכן, אמר לי רטוש, יש להפסיק את העליה היהודית.

כמו הכל, אני עוקב בנשימה עצורה אחרי התפתחות הדברים בפולין. יפלו? לא יפלו? לא מכבר גילגלתי שיחה עם יצחק ליבני. עלתה המחשבה שיש בהיסטוריה מעין „תיכנות“ של עמים, עם לידתו, „מתוכנת“ העם בצורה מסוימת, המכתיבה על דפוסי קביעים של התנהגות. לאחזר-מכן חוזר העם על עצמו שוב ושוב, כאשר „נפשו“ (המסורת שלו, ספרותו, ראייתו את ההיסטוריה של עצמו) גוררת עליו את אותה ההתנהגות.

הנה — הישראלים. בשחר ההיסטוריה (או המיתוס הלאומי) שלנו יש הסיפור על גירוש הגר. מחברי התנ"ך לא הסתירו את סלידתם ממעשה זה, המתוארת ככלבתא, וגם התייחסו בוילול-מה לחולשת-האופי של אבר-הם, שנכנע לאשתו. גורלה של הגר מסופר באהדה בולטת. ישמעאל הוא ה-קורבן החף-מפשע, והקך דושי-ברוך-הוא, ברוב רחי מיו, מעניק לו פרס-תנחור מים „כי לגוי גדול אישמך“.

מאז חזר סיפור זה על עצמו פעמים אחדות, שוב ושוב חוזרים הישראלים אל הארץ (שבטי-ישראל בהנהגת יהושע, חזורי בבל, הציונות המודרנית) ובכל פעם חוזר על עצמו הסיפור הטראגי של גירוש ישמעאל — השמדת הכנענים בידי יהושע (אם אכן היתה כזאת), המאבק נגד השומרונים בימי שיבת-בבל, ה„בריה“ הערבית של 1948, עד הפקעת-האדמות היסטורית בימים אלה. גולדה מאיר הכעתק מודרני של שרה אמנו, אריק שרון כמכשיר עיוור בידי גורל שתוכן נת לפני קרוב ל-4000 שנים.

והנה — הפולנים. בכל דור ודור קמים עליהם לשעבי דם, ובכל דור קם המנהיג המכין את האסון במורידיו. כאילו נגזר על הפולנים להרגיז את שכניהם הגדולים והאכזריים, וממש לקרוא להם לפוש לארצם.

לך ואלסה מופיע, בתסריט זה, כגיבור בטרגדיה יוונית — אדם שמעשיו נגזרים עליו מראש, הרואה בעיניים פקוהות כיצד מתרגש עליו האסון, ואין בידו לשנות את ההתנהגות.

כמה פעמים כבר חולקה פולין בין שכניה? כמה פעמים נכבשה, כולה או חלקה, בידי הרוסים? ראיתי פעם רשימה, והיא ארוכה ומרשימה.

האם למדו הפולנים מן ההיסטוריה העגומה שלהם להיזהר, להתאפק, לרסן את עצמם, לשמור על חושי המידה? לא. ואלסה עצמו, כך נדמה, רואה את המתרחש ומנסה לרסן את הגולם שהוא יצר. אך הגולם חזק ממנו. טוב ושוב מתגבר על הפולנים הפיתוי הנורא של הגבורה, של „הכבוד הפולני“ (שהיה, אולי, אבי „ההדר הביתרי“ של מנחם בגין, הנער מברסט-ליטובסק). בקילי-שונים נגד אבריים חמושים, עד בני סוסים נגד טאנקים, בסיסמות נגד צבא-היבשה הגדול ביותר בעולם.

האם יכול עם להשתחרר מן התיכנות שלו? אם אכן יצליחו בכך הפולנים הפעם (הלוואי!) יהיה זה סימן טוב גם לנו.

שוב ושוב מזהים אותי כישרוננו של האדם הגורמלי לקיים פנקסים כפולים של מושגים וערכים. דברים שהם נכונים לגבי האחרים, ה„גויים“, אינם נכונים כשמדובר על גיבירתי, ולהיפך.

לך לך, ואלסה

מה עשה האיש? התקומם נגד הסתדרות-העובדים אדרי, רה, שלא היתה אלא מכשיר בידי הממשלה-המעסיקה, הסתדרות מכורה, הוא בא להחזיר למיליוני העובדים את החירות, את הזכות להיאבק על שכרם ועל תנאי-עבודתם, להכריז על סיכסוך, לשבות.

על כך הוא זוכה אצלנו בהערצה, ליבנו עימו. כל ישראל הגון מפלל לגיזחוננו, להבסת העריצים הקומי-ניסטיים בארצו, לבלילת ההתערבות הסובייטית, בימים אלה הולכים המוני-בית-ישראל לקלפי, כדי לבחור בהנהגת האסתדרות שלנו, בהסתדרות זו אין שמץ של חושף לאגודות המיקצועיות, הפועלים כפופים למישמעת נוקשה, הביורוקרטיה ההסתדרותית, המשרתת את אחד מגדולי המעבידים בארץ (חברת העובדים „הסס תדרותית), כובלת כל מאבק מיקצועי אמיתי. לכל היותר היא מופיעה, בסיכסוכי-עבודה, כמתוחכת וכבודרת בין מעבידי העובדים — ממש כמו בפולין שלפני „סולידריות“.

אם אכן יחזור מחר המערך לשליטון הממלכתי, תהיה ההסתדרות שיפחה נרצעת למעביד מס' 1 במדינת — הממשלה. היא תכהן שוב, כמו בעבר, כ„מישטרת-עבודה“ של שרה-אצור. תפקידה יהיה להוריד לעובדים את הראש, להקפיא או להוריד את שכרם הריאלי, בעוד שהרווחים של בעלי-ההון הגדולים, הבנקים וחברות-הביטוח ישגשו, ואילי ההון השחור ישמנו עוד יותר בחממה שהקים להם מערכי וחבריה-ההסתדרות אומרים אמן.

ואלסה

* על תולדות התנועה כתבתי סידרת מאמרים (העולם הזה 1260) והלאה, ופרק בסיפור מילחמת היום השביעי.